

Beny uw soon den hemel niet

Rede uitgesproken door

Jan W. de Vries

bij zijn afscheid als hoogleraar Nederlandse taalkunde
aan de Universiteit Leiden
op 23 februari 2001.

Mijnheer de Decaan van de Faculteit der Letteren, Studenten en Toehoorders,

't gezicht van een god heeft de tijd gebleekt

Deze versregel van Henriëtte Roland Holst uit het sonnet *Over rustigende vastheid die ik vond* uit de in 1895 verschenen bundel *Sonnetten en verzen in terzinen geschreven* is lastig te interpreteren. Een van mijn leermeesters, Stutterheim, legde het gedicht meermalen aan examenkandidaten voor (Stutterheim 1965:98). Naar zijn bevinding wordt deze regel vaak geparafraseerd als 'de tijd is gebleekt door het gezicht van een god'. Hoewel op het verkeerde spoor gebracht, probeert de kandidaat vervolgens toch tot een zinnige interpretatie te komen. *De tijd* wordt dan wel opgevat als 'de mensen van deze tijd', die dan bleek zijn geworden bij het zien van een god. Deze interpretatie is niet juist, want de parafrase 'de tijd is gebleekt door het gezicht van een god' is niet correct. Ik herhaal de regel, maar ik geef er nu de context van het eerste kwatrijn bij:

*De mensen zijn in getwijfel gevangen,
't gezicht van een god heeft de tijd gebleekt,
nu kom ik ze troosten met gezangen
van wat nooit wisselt en in niets ontbreekt.*

U heeft er nu wellicht begrip voor dat *de tijd* na de foutieve parafrase geïnterpreteerd kon worden als 'de mensen van deze tijd'.

De tweede versregel is lastig omdat de inhoud van de zin niet eenvoudig is, maar vooral omdat de relatie tussen *'t gezicht van een god* en *de tijd* gemakkelijk verkeerd gelegd kan worden: niet *'t gezicht van een god* is in deze regel het onderwerp, maar *de tijd*, en *'t gezicht van een god* is het lijdend voorwerp. De juiste parafrase is dus niet 'de tijd is gebleekt door het gezicht van een god', maar 'het gezicht van een god is gebleekt door de tijd'. De interpretatie van de strofe zou dan kunnen zijn: de mensen zijn onzeker, de tijd heeft het zicht op een god verminderd, maar de dichteres komt ze troosten met vaste, onveranderlijke zekerheden.

*De mensen zijn in getwijfel gevangen,
't gezicht van een god heeft de tijd gebleekt,
nu kom ik ze troosten met gezangen
van wat nooit wisselt en in niets ontbreekt.*

Als een lezer de grammaticale functies verkeerd over *'t gezicht van een god* en *de tijd* verdeelt, heeft dit tot gevolg dat hij tot een onjuiste interpretatie komt. Het verkeerd leggen van de relatie tussen *'t gezicht van een god* en *de tijd*, de foutieve ontleding in zinsdelen, heeft naast de moeilijke inhoud als oorzaak wat wel genoemd wordt syntactische homonymie.

Homoniemen zijn woorden met dezelfde woordvorm, zoals *vorst* ‘koning’ en *vorst* ‘temperatuur beneden het vriespunt’. Iets soortgelijks kan zich voordoen op het niveau van de zin. Als voor iedere structuur één uniek patroon bestond, was er geen syntactische homonymie. Dat is helaas niet het geval, wat tot misverstanden kan leiden. Het patroon met de volgorde ‘lijdend voorwerp, persoonsvorm, onderwerp’ (*een lastig gedicht heeft deze dichteres geschreven*) kent iedere taalgebruiker. Dit geldt ook voor het patroon met de volgorde ‘onderwerp, persoonsvorm, lijdend voorwerp’ (*deze dichteres heeft een lastig gedicht geschreven*). In een moeilijke zin als *’t gezicht van een god heeft de tijd gebleekt* verwarren velen deze twee patronen. Beide patronen lijken in een bepaald opzicht precies op elkaar: eerst een zelfstandig naamwoord, dan een persoonsvorm van een werkwoord (hier: *heeft*), en vervolgens weer een zelfstandig naamwoord. Er is sprake van syntactische homonymie.

Op de vraag of op een abstracter niveau aan iedere structuur wél een uniek patroon toegekend kan worden, ga ik niet in. Ik houd me in dit college bezig met het interpreteren van taaluitingen, dus met wat er staat, en niet met wat er níét staat.

Oplettende luisteraars - zij hebben het jaartal 1895 gehoord - en straks ook de lezers van de geschreven tekst - zij zien immers dat *menschen* met *sch* gespeld is - hebben *de tijd* waargenomen, en niet *den tijd*. Dat zou tot het inzicht kunnen leiden dat *de tijd* geen lijdend voorwerp is, maar onderwerp. Maar niet iedereen heeft weet van oude spellingsregels voor naamvallen, en niet iedere schrijver hield zich er altijd aan, ook onze dichteres niet. Maar de vorm van een woord, bijvoorbeeld een naamvals-vorm of een vervoeging van het werkwoord, kán een aanwijzing geven voor het leggen van het juiste verband tussen de delen van een zin.

Er zijn binnen een zin nog twee andere aanwijzingen, zoals mijn andere leermeester, Uhlenbeck, me bijbracht: de volgorde van de zinsdelen en de intonatie. Aan deze laatste aanwijzing schenk ik slechts terloops aandacht; de voorbeelden zijn immers ontleend aan geschreven teksten, die nu eenmaal niet altijd uitsluitel geven voor de juiste intonatie. De volgorde van zinsdelen ten opzichte van elkaar zal ons in wat volgt bezig houden.

Stutterheim toont aan dat kennis van de grammatica kan helpen bij het correct interpreteren van teksten, of zoals hij het formuleert: taalbeschouwing ondersteunt taalbeheersing. Dit uitgangspunt is ook mijn leidraad bij de interpretatie van de volgende versregels uit Vondels gedicht ‘VERTROOSTINGHE aan GEERAERDT VOSSIVS, *Kanonik te Kantelberg, over zijn zoon DIONYS*’, een troostgedicht dat in 1633 is geschreven.

*Beny uw soon den hemel niet.
De hemel treckt. Ay, laat hem los.*

Over deze versregels is veel geschreven, het laatst door Van Leuvensteijn in 1999, die

de meeste van de oudere publicaties kort en helder samenvat. Dat een kandidaat van Stutterheim in het tussenwerpsel *Ay* de in zijn dialect voorkomende inkorting van de eigennaam *Arie* meende te herkennen, vermeld ik alleen maar.

Vlak na de dood van twee kinderen van Vondel, eerst het cherubijntje Constantijntje – u weet wel, met het *lodderoog* ‘het vriendelijk lachende oog’ – en daarna het dochtertje Saartje, sterft ook het zoontje Dionys van zijn vriend Geeraerd Vos. Vossius, zoals hij zich hernoemde, was een vermaard classicus, verbonden aan de Doorluchtige School van Amsterdam, het Atheneum Illustre, een instelling voor hoger onderwijs die ondanks verzet van de Leidse universiteit in 1632 was gesticht. Hij was ook een wereldlijk geestelijke, lid van het Anglicaanse college kanunniken, het kapittel, van de kathedraal van Canterbury, het Kantelberg in de titel van het gedicht. Om Vossius in zijn verdriet bij te staan dicht Vondel *Vertrouwinghe*.

Als het Nederlandse onderwijs de cultuur van het verleden naar behoren doorgeeft aan de generaties van nu en straks, kent u allen het gedicht. Maar omdat ik er niet zeker van ben dat iedere leraar in de moedertaal ook cultuurdrager is, citeer ik de eerste regels:

*Wat treurt ghy, hooghgeleerde VOS,
En fronst het voorhoofd van verdriet?
Beny uw soon den hemel niet.
De hemel treckt. Ay, laat hem los.*

Beny is de gebiedende wijs van het werkwoord *benijden*, dat hier ‘misgunnen’ betekent. ‘Misgun uw zoon de hemel niet’, of ontdaan van de ontkenkende elementen: ‘gun uw zoon de hemel’.

In de versregel van Henriëtte Roland Holst is maar één wijze van ontleden juist: *de tijd* is het onderwerp en ‘t *gezicht van een god* het lijdend voorwerp. De velen die over de versregels van Vondel hebben geschreven, zijn het er niet over eens hoe de relatie tussen *uw soon* en *den hemel* gelegd moet worden. Sommigen beschouwen *uw soon* als het meewerkend voorwerp, het indirect object, en *den hemel* als het lijdend voorwerp, het direct object. De parafrase is in dit geval ‘misgun aan uw zoon de hemel niet’ en de interpretatie ongeveer ‘gun uw zoon toch het hemelse geluk, gun uw zoon dat hij in de hemel is’. Anderen beweren dat *uw soon* het lijdend voorwerp is en *den hemel* het meewerkend voorwerp. De parafrase is in dit geval ‘misgun aan de hemel uw zoon niet’ en de interpretatie ongeveer ‘gun de hemel toch dat uw zoon daar is’, of met een personificatie van *hemel* ‘gun God toch dat uw zoon bij hem is’.

De woordvorm geeft geen nadere aanwijzing. Aan *uw soon* valt niets op te merken. De vorm van het lidwoord *den* in *den hemel* geeft alleen maar aan dat dit zinsdeel een voorwerp, een object, is en geen onderwerp, geen subject. Het Nederlands, ook het Nederlands van de zeventiende eeuw, maakt nu eenmaal bij zelfstandige naamwoorden geen onderscheid tussen een datief en een accusatief, zoals bijvoorbeeld het Duits wél doet. Een accusatief zou immers aangeven dat het

zinsdeel een lijdend voorwerp is en een datief een meewerkend voorwerp. Een datief komt alleen voor in overblijfsels uit oudere fasen van het Nederlands als *in koelen bloede*, en in het voornaamwoord *hun*, dat door grammatici uit het verleden kunstmatig werd onderscheiden van de accusatief *hen*. Een vergelijkbaar onderscheid tussen *hum* en *hem* is trouwens ook wel voorgesteld, maar dit had geen navolging. In onze versregel kunnen we dus alleen een beroep doen op de volgorde van de zinsdelen ten opzichte van elkaar.

Ik beperk me tot de onderlinge volgorde van het lijdend en het meewerkend voorwerp in zinnen zonder vooropplaatsing, zonder topicalisatie, zoals voorkomt in *een brief heb ik de vrouw geschreven*. Vragende zinnen die met een vraagwoord beginnen, zoals *wat heb ik de vrouw geschreven?*, komen dus ook niet aan de orde. Ik zal het ook niet hebben over het meewerkend voorwerp dat met *aan* begint, als in *misgun aan uw zoon de hemel niet*. Ik vermijd dan ook de discussie of het zinsdeel dat met het voorzetsel *aan* begint, wel een meewerkend voorwerp is, of beter een voorzetselvoorwerp genoemd kan worden. Ik ga dan bovendien de vraag uit de weg of de teloorgang van het verschil tussen datief en accusatief de opkomst van het voorzetsel *aan* heeft bevorderd. Ik beperk me dus tot het kale meewerkend voorwerp. Ik schenk ook weinig aandacht aan voornaamwoorden als in *misgun hem de hemel niet* of *misgun uw zoon het niet* of *misgun het uw zoon niet* of *misgun het hem niet*. Het gebruik van voornaamwoorden compliceert het probleem, ook in andere talen; velen herinneren zich ongetwijfeld de volgordeproblemen van *me le, me la, me les* tegenover *le lui, la lui, les lui* in het Frans.

De belangrijkste beperking die ik me opleg, is dat ik alleen gebruik maak van aanwijzingen die de tekst biedt. Voor de interpretatie van *beny uw soon den hemel niet* is namelijk door velen een beroep gedaan op het gedachtegoed van Vondel en zijn tijdgenoten, dat sterk bepaald is door het christelijke en klassieke erfgoed. Dat doe ik niet.

Voordat ik terugkeer tot het gedicht van Vondel, ga ik in op wat een meewerkend voorwerp is, en in samenhang daarmee wat een lijdend voorwerp is.

“Het meewerkend voorwerp is de naam of de aanduiding van de zelfstandigheid, die in het algemeen op actieve wijze betrokken is in de werking of de toestand, die het gezegde van het onderwerp vermeldt”, aldus aan het einde van de negentiende eeuw de aartsvader van het Nederlandse ontleden, de hoofdonderwijzer Den Hertog (1972:56). Bijna alle schoolgrammatica’s geven een definitie die hiermee vergelijkbaar is. Voor bedrijvende, actieve zinnen geldt dat het onderwerp de meest actieve participant aanduidt: van deze participant gaat de werking uit. Het lijdend voorwerp noemt de minst actieve participant: deze ondergaat de werking. Het meewerkend voorwerp noemt de participant die minder actief dan het onderwerp betrokken is bij de werking of de toestand die het gezegde noemt, maar actiever dan de participant die het lijdend voorwerp noemt. Het meewerkend voorwerp werkt op de een of andere wijze mee; zo hebt u het ongetwijfeld geleerd. Het meewerkend voorwerp is dan ook bijna

altijd een levend wezen. In de zin *beny uw soon den hemel niet* verwijst *uw soon* naar een levend wezen, en zou daarom de voor de hand liggende kandidaat voor een meewerkend voorwerp zijn.

Voor zinnen als *ik geef de vrouw een zoen* en *ik schrijf de vrouw een brief* voldoet de omschrijving van Den Hertog en zijn navolgers wel, maar voor *ik geef de deur een verffe* minder, tenzij men ervan uitgaat dat er in dit laatste geval sprake is van personificatie van *de deur*, zoals Den Hertog doet. Bevredigend is dat niet. Ik verklap u vast dat in de versregel van Vondel *den hemel* door Den Hertog ook opgevat wordt als een personificatie, namelijk van God, en ook dat hij kiest voor *den hemel* als meewerkend voorwerp. De reden hiervoor vertel ik nog niet.

In het voetspoor van Jakobson (1966) komt Verhagen (1984, 1986) met een omschrijving die aantrekkelijker is dan die van Den Hertog. Het meewerkend voorwerp én het lijdend voorwerp duiden aan wat de invloed ondergaat van het gebeuren, het proces of de toestand, van de stand-van-zaken zoals men tegenwoordig zegt. Beide zijn voorwerpen. Maar het meewerkend voorwerp wordt in tegenstelling tot het lijdend voorwerp bovendien slechts zijdelings bij de voorgestelde stand-van-zaken betrokken. Het meewerkend voorwerp neemt in tegenstelling tot het lijdend voorwerp geen centrale plaats in, maar een perifere plaats. Een betere benaming is dan ook 'indirect object', zoals het lijdend voorwerp beter 'direct object' genoemd kan worden. Het meewerkend voorwerp ondergaat de invloed van een stand-van-zaken, maar wordt er niet wezenlijk door gecontroleerd, er niet wezenlijk door beheerst. Het meewerkend voorwerp bestaat onafhankelijk van de stand-van-zaken, zoals *de vrouw* in *de vrouw een zoen geven* en *de vrouw een brief schrijven*, of *de deur* in *de deur een verffe geven*. De kern van de stand-van-zaken is *een zoen geven*, *een brief schrijven* en *een verffe geven*, en niet *de vrouw geven*, *de vrouw schrijven* en *de deur geven*.

Even terug naar *beny uw soon den hemel niet*. Is 'de hemel benijden, misgunnen' de kern van de voorgestelde stand-van-zaken, zoals in *een zoen geven*, *een verffe geven* en *een brief schrijven*, waarbij *uw soon* zijdelings betrokken is, onafhankelijk bestaand van de stand-van-zaken? Anders gezegd: is *uw soon* te vergelijken met *iemand* in *iemand zijn geluk benijden*? Een bevestigend antwoord moet tot de conclusie leiden dat *uw soon* het meewerkend en *den hemel* het lijdend voorwerp is. Of is 'uw zoon benijden, misgunnen' de kern van de voorgestelde stand-van-zaken, waarbij *den hemel* zijdelings betrokken is, onafhankelijk bestaand van de stand-van-zaken? Een bevestigend antwoord hierop houdt in dat *den hemel* het meewerkend voorwerp en *uw soon* het lijdend voorwerp is.

Ik vermoed dat de meesten van u geneigd zijn voor het eerste antwoord te kiezen: *uw soon* is het meewerkend en *den hemel* het lijdend voorwerp, met als parafraze 'benijd, misgun aan uw zoon de hemel niet'. Dat vermoeden wordt versterkt door de velen – taalkundigen, letterkundigen en de onvermijdelijke belangstellende leken, onder wie studenten – die ik de zin heb voorgelegd: ze kiezen hier bijna zonder uitzondering voor. Toch stel ik uw geduld nog wat op de proef. Ik heb ook een andere zin voorgelegd, namelijk *benij den hemel uw soon niet*. Metrisch zeker niet

zo fraai als de dichtregel van Vondel, maar u mag van mij verwachten dat ik wel weet wat een onberispelijke zin is. Het antwoord was nú – alweer, bijna zonder uitzondering – dat *den hemel* het meewerkend voorwerp is en *uw soon* het lijdend voorwerp. Omkering van de volgorde leidt dus tot een andere ontleding. Het lijkt er daarom op dat de volgorde voor de parafrase, en dus ook voor de interpretatie bepalend is.

De grammatica's die het moderne Nederlands beschrijven, zijn het in dit opzicht met elkaar eens. De *Algemene Nederlandse spraakkunst* (1997:1324) formuleert het aldus: "als lijdend voorwerp en indirect object beide een substantivische constituent zijn, moet het indirect object steeds vóór het lijdend voorwerp staan". Dit houdt in dat er dus geen sprake kan zijn van syntactische homonymie. Er is een vast volgordepatroon: eerst het meewerkend voorwerp, daarna het lijdend voorwerp, althans als beide voorwerpen een zelfstandig naamwoord bevatten. Een voorbeeld: *ik heb die jongen dat boek gegeven*. Als het lijdend voorwerp een voornaamwoord is, kan dit wél voor het meewerkend voorwerp staan: *ik heb dat die jongen gegeven* naast *ik heb die jongen dat gegeven*. De grammatica's vermelden nog een afwijkend geval, namelijk als het meewerkend voorwerp ingeleid wordt door de voorzetsels *aan* of *voor*: *hij koopt het boek voor zijn vriend* en *hij geeft het boek aan zijn vriend* naast *hij koopt voor zijn vriend het boek* en *hij geeft aan zijn vriend het boek*. Op deze gevallen met *aan* of *voor* ga ik niet in, zoals ik eerder heb gezegd. Het is maar de vraag of ze meewerkende voorwerpen genoemd kunnen en mogen worden. Het kale meewerkend voorwerp biedt overigens al stof tot taalbeschouwing genoeg.

Het volgordepatroon met eerst het onderwerp, dan het meewerkend voorwerp en tenslotte het lijdend voorwerp schijnt de natuurlijke volgorde te zijn in gewone mededelende zinnen zonder een bijzondere vooropplaatsing, zonder topicalisatie, en ook in vragende zinnen die niet met een vraagwoord beginnen, in zogenaamde *ja/nee*-vragen, dus vragen die met *ja* of *nee* beantwoord kunnen worden, zoals *geeft hij zijn vriend een boek?*.

De kwalificatie 'natuurlijk' in 'natuurlijke volgorde' vraagt om uitleg. Ik heb me opnieuw laten inspireren door Verhagen (1984, 1986). Aansluitend bij een voorstel van García (1979), en in harmonie met de al vermelde opvatting van Jakobson over het verschil tussen een meewerkend en een lijdend voorwerp, wordt ervan uitgegaan dat de elementen van een zin noodzakelijk in een bepaalde opeenvolging aangeboden en waargenomen worden. Dit Saussuriaanse lineaire principe volgt uit het beginsel dat iedereen nu eenmaal gebonden is aan het na elkaar produceren en waarnemen van woorden. Het beginsel onderscheidt bijvoorbeeld ook de muziek van de beeldende kunsten: muziek is alleen in de tijd te beleven, de beleving van beeldende kunsten heeft het voortschrijden van de tijd niet wezenlijk nodig.

De opeenvolging van woorden kan leiden tot een opeenvolging van woorden die met elkaar in verband staan. Er is dan sprake van volgorde, die zo belangrijk is voor de groepsvorming van woorden. Een eenvoudige volgorderegels is bijvoorbeeld

dat in het Nederlands een lidwoord aan het zelfstandig naamwoord voorafgaat. Maar deze volgorde kan geen natuurlijke zijn, want er zijn talen waarin het lidwoord niet voorafgaat, maar volgt.

Een natuurlijke volgorde volgt onmiddellijk uit het lineaire principe, uit de opeenvolging van de delen in een zin. Aan het begin van een zin is de hoorder of lezer relatief het meest onwetend. Relatief, omdat de voorafgaande context en ook de situatie waarin het taalgebruik plaatsvindt, al informatie verstrekt heeft. Des te meer een element zich aan het begin van een zin bevindt, des te minder er iets geweten kan worden over het belang ervan, de relevantie ervan in het totaal van de zin. Des te eerder ook een participant genoemd wordt, des te minder hij geïntegreerd is in het geheel van de zin en des te meer hij zelfstandig is ten opzichte van de stand-van-zaken die in de zin wordt opgeroepen. De relevantie van een eerder waargenomen participant is niet afhankelijk van een participant die nog niet genoemd is. Omgekeerd is de relevantie van een later waargenomen participant wél afhankelijk van een eerder genoemde participant.

Het lineaire principe leidt op een natuurlijke wijze tot de volgorde: eerst het onderwerp, dan het meewerkend voorwerp en tenslotte het lijdend voorwerp. De drie participanten worden geordend naar de mate van zelfstandigheid. Van de participant waarnaar het onderwerp verwijst, gaat de handeling uit die het werkwoord noemt. Hij beheerst als het ware de handeling maximaal en is dus het meest zelfstandig en het minst geïntegreerd in de stand-van-zaken. De participanten waarnaar het lijdend en het meewerkend voorwerp verwijzen, ondervinden beide invloed van de stand-van-zaken, en zijn dus minder zelfstandig, en bijgevolg meer geïntegreerd in de stand-van-zaken. De participant waarnaar het meewerkend voorwerp verwijst, wordt niet wezenlijk beïnvloed door de stand-van-zaken, in tegenstelling tot de participant waarnaar het lijdend voorwerp verwijst. Het meewerkend voorwerp heeft altijd een zekere zelfstandigheid, maar een lijdend voorwerp in het algemeen niet. Het meewerkend voorwerp gaat op natuurlijke wijze vooraf aan het lijdend voorwerp.

Als zich evenwel het geval voordoet dat een lijdend voorwerp in afwijking van de natuurlijke volgorde aan het meewerkend voorwerp voorafgaat, moet dit verklaard kunnen worden uit de mate van zelfstandigheid op het communicatieve niveau. In zo'n geval zou het lijdend voorwerp een grotere mate van zelfstandigheid moeten bezitten dan het meewerkend voorwerp, of in ieder geval een grotere mate van zelfstandigheid dan het lijdend voorwerp in het algemeen heeft. De natuurlijke volgorde wordt dan doorbroken door een ander communicatief principe dat er ruwweg op neer komt dat wat relatief de minste informatie geeft, voorafgaat aan wat relatief de meeste informatie geeft.

Dit doet zich bijvoorbeeld voor wanneer het lijdend voorwerp een voor-naamwoord is. Een voornaamwoord verwijst altijd naar een zaak die uit de context of de situatie bekend is. Dit houdt in dat het voornaamwoordelijk lijdend voorwerp verwijst naar een participant met een relatieve zelfstandigheid. Zo'n lijdend voorwerp kan voorafgaan aan een meewerkend voorwerp: *ik geef dat mijn vrouw*, of móét eraan

voorafgaan: *ik geef het mijn vrouw*. Ik ga hier verder niet op in, maar verklaard zijn nog niet alle gevallen van voornaamwoordelijk gebruik, althans niet met behulp van wat hier voorgesteld is. Ik wijs bijvoorbeeld op *ik geef 't 'm*. De mogelijkheid dat er volgorderegels bestaan die op een andere wijze verklaard moeten worden, bijvoorbeeld uit fonetische wetten, mag niet uitgesloten worden. Evenmin de mogelijkheid dat er regels zijn die in het geheel niet verklaard kunnen worden uit het lineaire principe, maar gewoon zijn zoals ze zijn.

Is er reden om aan te nemen dat Vondel is afgeweken van de natuurlijke volgorde in *beny uw soon den hemel niet*? In dat geval is *uw soon* een lijdend voorwerp, en niet een meewerkend voorwerp. *Uw soon* is bepaald, niet onbepaald zoals *een soon*: de lezer weet al over wie het gaat. Bepaaldheid veronderstelt bekendheid door context of situatie, en houdt altijd een grotere mate van zelfstandigheid in en ook een grotere mate van bekendheid dan onbepaaldheid. Bepaaldheid geeft relatief minder nieuwe informatie dan onbepaaldheid. Van de relatief mindere zelfstandigheid van het lijdend voorwerp dan het meewerkend voorwerp wordt dus iets afgedaan. *Ik geef het boek mijn vróúw* klinkt mij wat minder vreemd in de oren dan *ik geef een boek mijn vróúw*, maar ik moet toegeven dat beide zinnen niet fraai zijn, ook niet met een accent op *vrouw*. De bepaaldheid van *uw soon* ondersteunt een wat grotere zelfstandigheid, maar is geen reden genoeg om tot een lijdend voorwerp te besluiten. Al is het maar omdat ook *den hemel* bepaald is.

De natuurlijke volgorde met eerst het meewerkend voorwerp en daarna het lijdend voorwerp is volgens alle grammatica's die het moderne Nederlands beschrijven, ook de enig mogelijke, althans als beide een zelfstandig naamwoord bevatten. De zin *beny uw soon den hemel niet* dwingt dus tot de ontleding *uw soon* als meewerkend voorwerp en *den hemel* als lijdend voorwerp.

De grammaticus Moonen, die rond 1700 leefde, vermeldt dat deze volgorde al in de zeventiende eeuw de gewone is: “wanneer en waer beide Naemvallen, de derde en de vierde, by een zelve Werkwoord voorkoomen, de derde doorgaens en gemeenlyk, schoon niet altyt en overal, voor den vierden, als den Beheerschten, en den gront der zaeke, gestelt wordt” (1706:324/5). De derde naamval is de datief, de vierde de accusatief, dus respectievelijk het meewerkend voorwerp en het lijdend voorwerp. Er zijn uit de literatuur wél enige tegenvoorbeelden bekend, zoals *de wraecke God bevelende, beveel de rest den Goden* en *nadat Hektor Troje den Grieken overgelevert had*. De lijdende voorwerpen *de wraecke, de rest* en *Troje* gaan aan de meewerkende voorwerpen *God, den Goden* en *den Grieken* vooraf. Men kan eruit afleiden dat de opeenvolging van meewerkend en lijdend voorwerp in de zeventiende eeuw nog niet geheel vast ligt. Als men ook voor het zeventiende-eeuws een natuurlijke volgorde aanneemt, dan zouden deze gevallen verklaard moeten worden uit een kleiner verschil in zelfstandigheid of in een omkering van de mate van zelfstandigheid. Voor ons troostgedicht is de constatering voldoende dat de omgekeerde volgorde weliswaar zeer ongewoon is, maar niet onmogelijk.

Al eerder heb ik erop gewezen dat een meewerkend voorwerp veelal naar een levend wezen verwijst, zoals ook in deze afwijkende gevallen het geval is: *God, den Goden* en *den Grieken*. In *beny uw soon den hemel niet* verwijst *uw soon* naar een levend wezen, en *den hemel* alleen als aangenomen wordt dat we te doen hebben met een personificatie, zoals Den Hertog deed.

Samenvattend: tot nu toe wijst veel erop dat *uw soon* het meewerkend voorwerp is en de parafraze ‘misgun aan uw zoon de hemel niet’, hoewel de volgorde ‘eerst het lijdend voorwerp en daarna het meewerkend voorwerp’ niet onmogelijk is. *Beny uw soon den hemel niet* is dan te vergelijken met *benijd De Vries zijn heengaan niet*.

En toch! Na Den Hertog hebben velen de voorkeur gegeven aan de parafraze ‘misgun aan de hemel uw zoon niet’, ondanks de volgorde die “hinderlijk afwijkend” is (Weijnen 1952:78). De reden hiervoor wordt niet ontleend aan de context die aan *beny uw soon den hemel niet* voorafgaat, maar aan de versregel en bovendien de strofe die erop volgt (Droste 1959). Ik citeer beide strofen, en leg de klemtoon op *hemel*, zoals Den Hertog suggereert.

*Wat treurt ghy, hooghgeleerde VOS,
En fronst het voorhoofd van verdriet?
Beny uw soon den hemel niet.
De hemel treckt. ay, laat hem los!*

*Ay, staack dees ydle tranen wat,
En offer, welgetroost en bly,
Den allerbesten Vader vry
Het puick van uwen aartschen schat.*

De vader wil de zoon bij zich houden, maar de hemel heeft zijn zoon opgeëist. De kern van de stand-van-zaken is *beny uw soon*, en het meewerkende voorwerp *den hemel* is er zijdelings bij betrokken. Dit gevecht om de zoon moet de vader wel verliezen. De interpretatie van *beny uw soon den hemel niet* is op grond van de volgende versregel *De hemel treckt. ay, laat hem los!*: misgun aan de hemel, aan God, uw zoon niet; de hemel trekt; laat uw zoon toch los.

In de volgende strofe is het werkwoord *offer* óók vergezeld van een lijdend voorwerp, namelijk *het puick van uwen aartschen schat*, én een meewerkend voorwerp, namelijk *den allerbesten Vader*. In beide zinnen, *beny uw soon den hemel niet* en *offer den allerbesten Vader het puick van uwen aartschen schat*, verwijst het lijdend voorwerp naar de zoon van Vossius en het meewerkend voorwerp naar God.

Tot deze wellicht verrassende interpretatie kan men alleen komen door achteraf *beny uw soon den hemel niet* anders te interpreteren dan voor de hand ligt op grond van het beginsel van de opeenvolging, het lineaire principe, en daarmee samenhangend de natuurlijke volgorde van meewerkend en lijdend voorwerp.

Er is nog een andere uitweg. De regel kan dubbelzinnig bedoeld zijn. Waarschijnlijk is dit niet. Vondel is geen Huygens. Bovendien is de dubbelzinnigheid niet functioneel in het geheel van het gedicht.

Taalbeschouwing ondersteunt taalbeheersing; kennis van de grammatica helpt bij de interpretatie van lastige teksten. Dat houdt niet in dat taalbeschouwing altijd tot een juiste interpretatie leidt. Wel dat taalbeschouwing problematische aspecten kan bloot leggen. De uiteindelijke interpretatie wordt ook bepaald door de zoektocht naar tekstuele samenhang en de esthetische voorkeur van de taalbeschouwer die poëzie leest.

Voordat een enkele van u in de gelegenheid gesteld wordt mij de hemel in te prijzen, geef ik u nogmaals een paar strofen uit het troostgedicht. Ik voeg aan de twee die u al kent, de laatste strofe toe. Het gehele gedicht moet u zelf maar lezen, hoewel het u niet zal lukken het gedicht in een recente uitgave van de gedichten van Vondel te vinden. Zo behoedzaam gaan we in ons taalgebied niet om met het culturele erfgoed uit het verleden.

*Wat treurt ghy, hoogheleerde VOS,
En frons het voorhoofd van verdriet?
Beny uw soon den hemel niet.
De hemel treckt. ay, laat hem los.*

*Ay, staack dees ydle tranen wat,
En offer, welgetroost en bly,
Den allerbesten Vader vry
Het puick van uwen aartschen schat.*

*Geluckigh is een vast gemoedt,
Dat in geen blijde weelde smilt,
En stuit, gelijk een taaie schildt,
Den onvermybren tegenspoedt.*

Literatuurverwijzingen

- Droste, F.G. (1959), 'Beny uw soon den hemel niet?' In: *De nieuwe taalgids* 52, p. 46-47.
- García, E.C. (1979), Discourse without syntax. In: T. Givón (ed.), *Syntax and Semantics 12: Discourse and syntax*. New York, etc., p. 23-49.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M.C. van den Toorn (1997), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen, Deurne.
- Hertog, C.H. den (1972), *Nederlandsche spraakkunst*. Eerste stuk. Derde druk, bewerkt door H. Hulshof. Amsterdam.
- Jakobson, R. (1966), Beitrage zur allgemeinen Kasuslehre. In: E.P. Hamp, F.W. Householder, R. Austerlitz (eds.), *Readings in Linguistics II*. Chicago, etc., p. 51-58.
- Leuvensteijn, Arjan van (1999), 'Beny uw soon den hemel niet. De hemel treckt. ay, laat hem los.' In: H. Duits en T. van Strien (red.), *Een wandeling door het vak. Opstellen voor Marijke Spies*. Amsterdam, Münster, p. 41-50.
- Moonen, A. (1706), *Nederduitsche spraakkunst*. T'Amsteldam.
- Stutterheim, C.F.P. (1965), *Taalbeschouwing en taalbeheersing*. Amsterdam.
- Verhagen, A. (1984), Vorm en functie in taal en taalbeschrijving. In: [D.M. Bakker e.a. (red.)], *Vorm en functie in tekst en taal*. Bundel opstellen verschenen ter gelegenheid van de voltooiing van het honderdste deel van het *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*. Leiden, p. 1-31.
- Verhagen, A. (1986), *Linguistic theory and the function of word order in Dutch. A study on interpretive aspects of the order of adverbials and noun phrases*. Dordrecht.
- Weijnen, A. (1952), *Zeventiende-eeuwse taal*. Zutphen.

